

ЦЕНТР ПРАВ ЛЮДИНИ

Аналітичний звіт

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ЯК ЗМІНИЛАСЯ СУДОВА ПРАКТИКА?

УДК 343.322.09(477)(047.3)=161.2
B53

Відповідальність за колабораціонізм: як змінилася судова практика? Аналітичний звіт /
Депутат Д., Синюк О., за редакцією Луньової А., Павлюк А., Капалкіної І. — Київ, 2025. — 42 с.

Аналітичний звіт спрямований на моніторинг уже виявлених у попередні періоди та відстежених нових тенденцій у правозастосуванні статті 111-1 КК України у період з 15 червня по 31 грудня 2024 року. Детальний аналіз вироків за друге півріччя 2024 року, у порівнянні з попередніми періодами, дозволяє оцінити формування та закріплення єдиних підходів у притягненні до відповідальності за колабораційну діяльність, зокрема, дослідити наявну практику Верховного Суду, а також її вплив на вирішення чи поглиблення описаних у попередніх дослідженнях проблем.

Авторки:

Діана Депутат, молодша правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA
Онисія Синюк, правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA

Редакторка:

Альона Луньова, адвокаційна директорка Центру прав людини ZMINA

Рецензентки:

Аліна Павлюк, координаторка роботи адвокатів, аналітикиня ULAG
Ірина Капалкіна, адвокатка ULAG

Автор фото: **Олексій Арунян**

ZMINA — це українська правозахисна організація, яка працює у сфері захисту свободи слова, протидії дискримінації, попередження тортур і жорстокого поводження, підтримки правозахисників і громадських активістів, а також захисту прав потерпілих внаслідок війни.

Детальніше про Центр прав людини ZMINA та його діяльність:
zmina.ua, zmina.info.

Це Дослідження частково підготовлено завдяки Агентству Сполучених Штатів з міжнародного розвитку та щедрій підтримці американського народу через Проєкт Відновлення та відповідальність через права людини

Погляди, висловлені в цьому документі, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів

ЗМІСТ

Список скорочень	4
Вступ	5
Методологія	7
Резюме	9
1. Загальні тенденції розгляду справ за статтею 111-1 КК України в цифрах	12
2. Аналіз практики за окремими частинами статті 111-1 КК України	20
3. Застосування запобіжних заходів до підозрюваних	27
4. Наскрізнi проблеми практики притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність	29
4.1. Проблеми із урахуванням стандартів міжнародного гуманітарного права	29
4.2. Широке й формальне тлумачення диспозиції статті 111-1 КК України	32
4.3. Презюмування наявності прямого умислу	37
4.4. Примус і добровільність в умовах окупації	38
Висновки	40
Рекомендації	42

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

«ДНР» — так звана «Донецька Народна Республіка», тобто тимчасово окупована Росією територія Донецької області

ДСНС — Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ЄДРСР — Єдиний державний реєстр судових рішень

ЖКГ — житлово-комунальне господарство

ЗСУ — Збройні сили України

КК України — Кримінальний кодекс України

КПК України — Кримінальний процесуальний кодекс України

«ЛНР» — так звана «Луганська Народна Республіка», тобто тимчасово окупована Росією територія Луганської області

РФ — Російська Федерація

СБУ — Служба безпеки України

ТОТ — тимчасово окуповані території

ВСТУП

Розгорнута у 2022 році повномасштабна військова агресія РФ підштовхнула законодавця до криміналізації співпраці українців із окупаційною владою. Так у Кримінальному Кодексі України у березні 2022 року з'явилася стаття 111-1 («Колабораційна діяльність»).

За три роки існування статті 111-1 «Колабораційна діяльність» у КК України була напрацьована доволі обширна, проте й суперечлива практика. Системне дослідження питань відповідальності за колабораціонізм дозволяє простежити низку проблем у правозастосуванні, частина з яких носить системний характер.

ZMINA провела три дослідження щодо притягнення до відповідальності за вчинення діяння, передбаченого статтею 111-1 КК України, які були опубліковані в листопаді 2022 року¹, у вересні 2023 року² та в липні 2024 року³. Аналіз показує, що притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність не враховує контексту окупації, необхідності забезпечувати життя на окупованій території, до того ж спирається на формальну оцінку дій обвинувачених. Застереження щодо недосконалості законодавства та практики його застосування неодноразово висловлювали і міжнародні організації, зокрема, Моніторингова місія ООН в Україні⁴ та Human Rights Watch⁵, звертаючи увагу на притягнення до відповідальності за дії, необхідні для забезпечення повсякденного життя цивільних на окупованих територіях, і на недостатнє врахування індивідуальних обставин, зокрема наявність примусу⁶.

З моменту внесення статті 111-1 до КК України законодавець запропонував щонайменше 13 законопроектних ініціатив, спрямованих на зміни цієї статті або ж коригування застосування статті 111-1 через зміни до інших законів⁷. Усі ці законопроекти залишаються без руху.

1 Аналітична записка «Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства / ГО «Центр прав людини ZMINA», ГО «Громадський холдинг "ГРУПА ВПЛИВУ"», ГО «Донбас SOS», ГО «Крим SOS», БФ «Восток SOS», БО «БФ "Стабілізуєш Суппорт Сервісез"» та ГО «Кримська правозахисна група», грудень 2022: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf

2 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луньова О.; ред. Свиридова Д. / Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf

3 Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

4 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 1 вересня – 30 листопада 2024 року, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 31 грудня 2024 року: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf

5 Звіт «Все, що вона робила, це допомагала людям». Недосконалість окремих положень українського законодавства про відповідальність за колабораційну діяльність», грудень 2024: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2024/12/ukraine1224ukr%20web.pdf

6 Інформаційний бюлетень «Три роки з початку повномасштабного вторгнення в Україну: ключові факти та висновки щодо впливу на права людини, 24 лютого 2022 року – лютий 2025 року», лютий 2025: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-02/Human%20rights%203%20years%20into%20Russia%27s%20full-scale%20invasion%20of%20Ukraine_factsheet%20%28UKR%29.pdf

7 Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

Інша ситуація зі щонайменше чотирма законопроектами, що передбачають обмеження прав осіб, які підозрюються або ж обвинувачуються у злочинах проти національної безпеки, зокрема, у колабораціонізмі. Серед іншого, йдеться про такі ініціативи.

Ухвалений 20 листопада 2024 року Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій»⁸ передбачає, що підставами для відмови у визнанні особи постраждалою є набрання законної сили обвинувальним вироком суду України щодо особи, стосовно якої після 20 лютого 2014 року органами досудового розслідування України здійснювалося кримінальне провадження за злочини проти основ національної безпеки України. При цьому розгляд заяв про визнання постраждалою особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, тимчасово припиняється Комісією на час розслідування та/або до набрання законної сили обвинувальним вироком суду. В Законі України «Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»⁹, частково через зміну підходу до регулювання питання, були вилучені до ухвалення положення щодо того, що отримувачами компенсації не можуть бути особи, які мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України, а також їхні спадкоємці.

У січні 2025 року був ухвалений у першому читанні законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей виплати пенсій особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку»¹⁰. Законопроект зокрема передбачає, що пенсії засудженим за злочини проти основ національної безпеки на час відбування покарання виплачуватимуть в мінімальному розмірі. Крім того, обмеження пропонують застосовувати до осіб, які є підозрюваними чи обвинуваченими у вчиненні таких кримінальних правопорушень¹¹.

Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України»¹² (ухвалений за основу у першому читанні, готується до другого читання) розширює підстави для втрати грома-

8 Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» від 20.11.2024 № 4067-IX: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text>

9 Закон України «Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» від 20.11.2024 № 4071-IX: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4071-20#Text>

10 Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей виплати пенсій особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку» від 18.12.2023 № 10355: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43413>

11 Позиція Коаліції організацій, які опікуються питаннями захисту прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії проти України, щодо проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей виплати пенсій особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку» від 24 січня 2024 року: <https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/3П-10355.pdf>; Дорожня карта законопроектів, що стосуються захисту прав постраждалих від збройної агресії РФ проти України: тринадцята сесія Верховної Ради України IX скликання, 05.02.2025: <https://drive.google.com/file/d/1Pe2u-7FZGvAck-etpnbUyx1s8fLiuZvT/view>

12 Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» від 07.08.2024 № 11469: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44687>

дянства, зокрема, передбачає, що підставою для втрати громадянства України є набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно осіб, засуджених в Україні за вчинення злочину проти основ національної безпеки України¹³.

Методологія

Це дослідження спрямоване на моніторинг уже виявлених у попередні періоди та відстежених нових тенденцій у правозастосуванні статті 111-1 КК України у період з 15 червня по 31 грудня 2024 року. Детальний аналіз вироків за останнє півріччя 2024 року, як порівняти з попередніми періодами, дозволяє оцінити формування та закріплення єдиних підходів у притягненні до відповідальності за колабораційну діяльність, зокрема, дослідити наявну практику Верховного Суду, а також її вплив на вирішення чи поглиблення описаних у попередніх дослідженнях проблем.

Попередній аналітичний звіт¹⁴ охоплював період дослідження з кінця вересня 2023 року по 15 червня 2024 року. Це дослідження включає загальний аналіз кількісних показників щодо вироків за статтею 111-1 КК України за період застосування статті з весни 2022 року до грудня 2024 року. Дослідження також відображає загальні кількісні показники вироків, винесених за різними частинами статті 111-1 КК України, у 2022–2024 роках. Для більшої ефективності порівняння кількісних показників за 2024 рік проаналізовано також окремо кількісні дані за перше (з 1 січня по 30 червня) та друге (1 липня по 31 грудня) півріччя 2024 року. Детальний змістовний аналіз вироків охоплює період з 15 червня 2024 року по 31 грудня 2024 року. Детальний аналіз включає 515 вироків із 1956 вироків, зареєстрованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень¹⁵.

Завдання аналітики:

- проаналізувати вирoki за статтею 111-1 КК України у межах періоду з 15 червня по 31 грудня 2024 року;
- виокремити загальну кількість вироків за статтею 111-1 КК України станом на 31 грудня 2024 року, оцінити тенденції щодо збільшення/зменшення кількості вироків у межах кожної частини статті 111-1 КК України;
- проаналізувати практику судів першої інстанції, практику судів апеляційної та касаційної інстанцій за статтею 111-1 КК України у визначений період;
- порівняти розвиток підходів у справах щодо колабораційної діяльності, визначених у межах попередніх досліджень.

13 Позиція коаліції організацій, що опікуються питанням захисту прав постраждалих унаслідок збройної агресії проти України, щодо проекту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України (реєстр. № 11469), 14.02.2025: <https://zmina.ua/statements/mistyt-ryzyky-vtraty-gromadyanstva-ukrayiny-zhyteliv-tot-pravozahysnyky-zaklykayut-vru-doopracyuvaty-zakonoprojekt-No-11469/>

14 Аналітичний звіт «Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Слігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

15 Число 1956 не включає кількість вироків, заборонених для оприлюднення згідно з пунктом 4 частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень», не враховує дублювання вироків у системі, вирoki за суміжними статтями, а також вирoki в апеляційній чи касаційній інстанції.

У межах цього дослідження не розглядалася детально судова практика за статтею 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору»). Це питання, однак, також потребує подальшого аналізу, враховуючи попередньо виокремлені тенденції щодо складності розмежування між окремими частинами статті 111-1 КК України та статтею 111-2 КК України¹⁶, а також відображення цього аспекту на практиці, зокрема, щодо притягнення до відповідальності осіб за обіймання керівних посад у медичних закладах¹⁷.

¹⁶ Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024, с. 33: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

¹⁷ Вирок у справі № 947/17419/23 від 17.01.2025: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123854708>

РЕЗЮМЕ

1. За три роки існування у КК України статті 111-1 («Колабораційна діяльність») напрацьована значна судова практика розгляду справ за цією статтею. В ЄДРСР станом на 31 грудня 2024 року було зареєстровано 1956 вироків. Хоча найбільшою частиною (517 вироків) з них досі є вирок за частиною першою статті 111-1 КК України (публічне заперечення збройної агресії та публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора), в останньому досліджуваному періоді спостерігається зменшення кількості вироків за цією частиною і збільшення кількості вироків за частинами, які передбачають відповідальність за злочини: це частини третя (здійснення пропаганди у закладах освіти та впровадження стандартів освіти держави-агресора), четверта (передача матеріальних ресурсів та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором), п'ята (добровільне зайняття посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади), шоста (організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором) та сьома (добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях) статті 111-1 КК. При цьому із загальної кількості вироків лише чотири виправдувальні, три з них були скасовані судами апеляційної інстанції та відправлені на повторний розгляд, а стосовно одного апеляційний розгляд триває.
2. Далі зростає відсоток проваджень, розглянутих за спеціальною процедурою *in absentia* за всіма частинами статті 111-1 КК України, окрім першої та другої (добровільне зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади). Оскільки кількість вироків, ухвалених *in absentia*, збільшується, зменшується відповідно і можливість укладення угод про визнання винуватості, адже розгляд справи відбувається за відсутності особи. Протягом 2024 року не було укладено жодної угоди у провадженнях за частинами другою, шостою та сьомою. Проте у провадженнях за частиною четвертою укладення угод зберігає значну актуальність, адже їхня кількість за 2024 рік збільшилася втричі, як порівняти з 2023 роком.
3. Судова практика розвивається і на рівні оскарження. Збільшилася кількість апеляційних скарг, особливо щодо вироків, ухвалених за частиною п'ятою статті 111-1 КК України, проте незначна кількість апеляційних проваджень мали позитивний результат для сторони захисту. Окрім зростання кількості рішень в апеляційній інстанції, далі формується практика Верховного Суду, яка закріплює проблемні тенденції, напрацьовані в першій та другій інстанції. За весь 2024 рік за касаційними скаргами сторони захисту було відкрито лише 14 касаційних проваджень.
4. Досі актуальна проблема неврахування стандартів міжнародного гуманітарного права за кваліфікації дій як таких, що становлять колабораційну діяльність. Зокрема, законодавство не передбачає винятків, і практика формується на притягненні до

відповідальності, зокрема, осіб, котрі виконують функції, що їх можна вважати такими, які забезпечують життєдіяльність на окупованій території — це медичні, духовні, функції організацій цивільної оборони (евакуація, рятувальні роботи, боротьба з пожежами, термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб, допомога у збереженні об'єктів, укр. необхідних для виживання тощо). Серед іншого, за те, що ці особи організують такі види діяльності (чинять додаткові дії, необхідні для здійснення будь-якого із завдань цивільної оборони, включно з плануванням та організацією).

5. **Порушення принципу правової визначеності у формулюванні статті й далі призводить до широкого та формального підходу до кваліфікації діянь як колабораційної діяльності. Зокрема, сформувався і закріпився підхід, який передбачає, що відповідальність настає за сам факт обіймання посади в окупаційному органі, а не за конкретну діяльність особи під час виконуваної нею роботи. Внаслідок застосування формального підходу щодо тлумачення поняття «зайняття посади в незаконних органах влади» та «зайняття посади в правоохоронному органі» виникає низка проблем щодо кваліфікації вчиненого правопорушення.**
6. **В окремих випадках, попри призначення на посаду, яка передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, фактично людина їх не виконує, а веде зовсім іншу діяльність. При цьому діяння особи кваліфікується як обіймання посади, яка передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій з призначенням відповідного тяжчого покарання.**
7. **Як обіймання посади в правоохоронному органі кваліфікується діяльність, яка лише формально підпадає під поняття (як-от очолення «лісничого господарства»), ба більше, на основі українського законодавства, без дослідження місця органу та його визначення як правоохоронного в окупаційній системі, як передбачено формулюванням частини сьомої статті 111-1.**
8. **Широкий і формальний підхід зумовлює неодноманітне тлумачення та застосування законодавства: зокрема, обіймання майже аналогічних посад в одному провадженні було кваліфіковано за частиною п'ятою з фокусом на організаційно-розпорядчі функції посади, а в іншому — за частиною сьомою статті 111-1, оскільки посада в обох випадках характеризувалася як «посада в правоохоронному органі».**
9. **Через відсутність дослідження конкретних функцій, які виконувала особа на посаді, під час кваліфікації їх як колабораційної діяльності не враховується малозначність діяння, тобто той факт, що дія не становить суспільної небезпеки, адже не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.**
10. **Ще однією незмінною тенденцією судової практики є презюмування прямого умислу в справах, що стосуються можливого вчинення колабораційної діяльності. «Прямий умисел» згадується у розглянутих провадженнях переважно формально, без будь-якого додаткового дослідження цієї ознаки. Обвинувачення презюмує наявність прямого умислу, не надаючи обґрунтування такій позиції, а тягар доведення протилежного переважно покладається на сторону захисту.**

- 11.** Показовим випадком закріплення ряду проблемних тенденцій в судовій практиці є справа щодо «вуличних», яку було розглянуто у всіх трьох інстанціях і залишено обвинувальний вирок першої інстанції у силі. Суди не розглянули питання щодо обґрунтування кваліфікації роботи «вуличної» як обіймання посади в окупаційній адміністрації, враховуючи, що це орган самоорганізації населення, який існував до окупації, відсутність посадової інструкції чи будь-якої оплати праці; а також не надали визначення поняття «організаційно-розпорядчих функцій». Під час розгляду провадження також було наголошено, що «мета і мотив» дій не мають значення, і зовсім не враховувався контекст, умови окупації, в яких перебувала обвинувачена та інші жителі окупованого міста.
- 12.** У судовій практиці й далі утверджується вузьке тлумачення примусу та добровільності при оцінюванні складу злочину. Зокрема, простежується ігнорування умов окупації, які самі по собі становлять атмосферу страху через присутність військових РФ та відсутність українських органів влади, які могли б забезпечити належний захист прав населення. Також суд не дає оцінки фактам вчинення представниками РФ масових і систематичних порушень норм міжнародного гуманітарного права, зокрема, незаконних затримань, насильницьких зникнень, жорстокого поводження та катування тощо — щодо цивільного населення на ТОТ України.
- 13.** Поточні тенденції в судовій практиці, від першої інстанції до розгляду Верховним Судом проваджень щодо ймовірного вчинення колабораційної діяльності, сприяють формуванню стереотипу, нібито залишатися й виживати на ТОТ України — саме по собі правопорушення, та підживлюють цей стереотип.

1.

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЗА СТАТТЕЮ 111-1 КК УКРАЇНИ В ЦИФРАХ

З початку введення в КК України статті 111-1 («Колабораційна діяльність») зберігається актуальність і потреба в аналізі тенденцій у здійсненні правосуддя за цією статтею. Попередні аналітичні звіти центру ZMINA описують ключові тенденції, помітні у судовій практиці до середини червня 2024 року. Основні серед них такі:

- практичні проблеми розмежування складів кримінальних правопорушень, що передбачають колабораційну діяльність або пособництво державі-агресору, із іншими складами кримінальних правопорушень¹⁸;
- обширність формулювань об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених частинами статті 111-1 («Колабораційна діяльність») та статті 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору») ¹⁹;
- тривалість тримання під вартою підозрюваних, переважне обрання цього запобіжного заходу до підозрюваних та безрезультативність в оскарженні ухвал, що передбачають його застосування; відмова у застосуванні альтернативних запобіжних заходів, наприклад, грошової застави²⁰;
- відсутність пріоритезації справ за різними частинами статті 111-1 КК України (на практиці найбільшу частку розглянутих у суді справ становлять справи за частинами першою та другою статті 111-1 КК України, які передбачають відповідальність за проступки, а не злочини)²¹;
- неврахування стандартів міжнародного гуманітарного права щодо засудження осіб, які виконують життєво важливі функції на ТОТ України²²;
- неспівмірність порушення та покарання (труднощі розмежування між статтями 111-1, 111-2, 436-2 КК України й нечіткі формулювання, які зумовлюють широку дискрецію

18 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луцьова О.; ред. Свиридова Д. / Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023, с. 35: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf

19 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луцьова О.; ред. Свиридова Д. / Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023, с. 29: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf; Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луцьова О. — Київ, 2024, с. 33: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

20 Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луцьова О. — Київ, 2024, с. 39–43: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

21 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луцьова О.; ред. Свиридова Д. / Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023, с. 39: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf

22 Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луцьова О. — Київ, 2024, с. 29: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

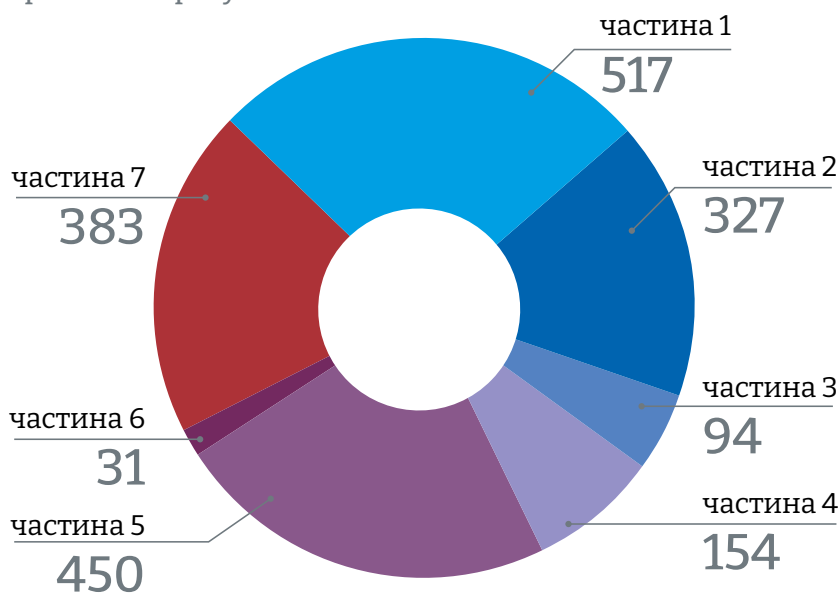
органів слідства, також призводять до призначення покарань, неспівмірних зі встановленим порушенням²³;

- незначна кількість проваджень, в яких судові рішення оскаржувалися в апеляційній і касаційній інстанції, майже повна відсутність виправдувальних вироків за статтею 111-1 та статтею 111-2 КК України²⁴;
- неповне дослідження умислу обвинувачених щодо заподіяння шкоди національній безпеці та добровільності у вчиненні діяння, передбаченого диспозиціями статті 111-1 та статті 111-2 КК України²⁵.

Це дослідження спрямоване на спостереження за наявними тенденціями та виокремлення нових тенденцій у межах періоду з 15 червня 2024 року по 31 грудня 2024 року.

Станом на 31 грудня 2024 року слідчі СБ України здійснювали досудове розслідування у 10 203 провадженнях за статтею 111-1 КК України²⁶, а в ЄДРСР зареєстровано 1956 вироків²⁷ у провадженнях за статтею 111-1 КК України.

Вироки у провадженнях за частинами статті 111-1 КК України з березня 2022 року

23 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луньова О.; ред. Свиридова Д. / Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023, с. 49: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf

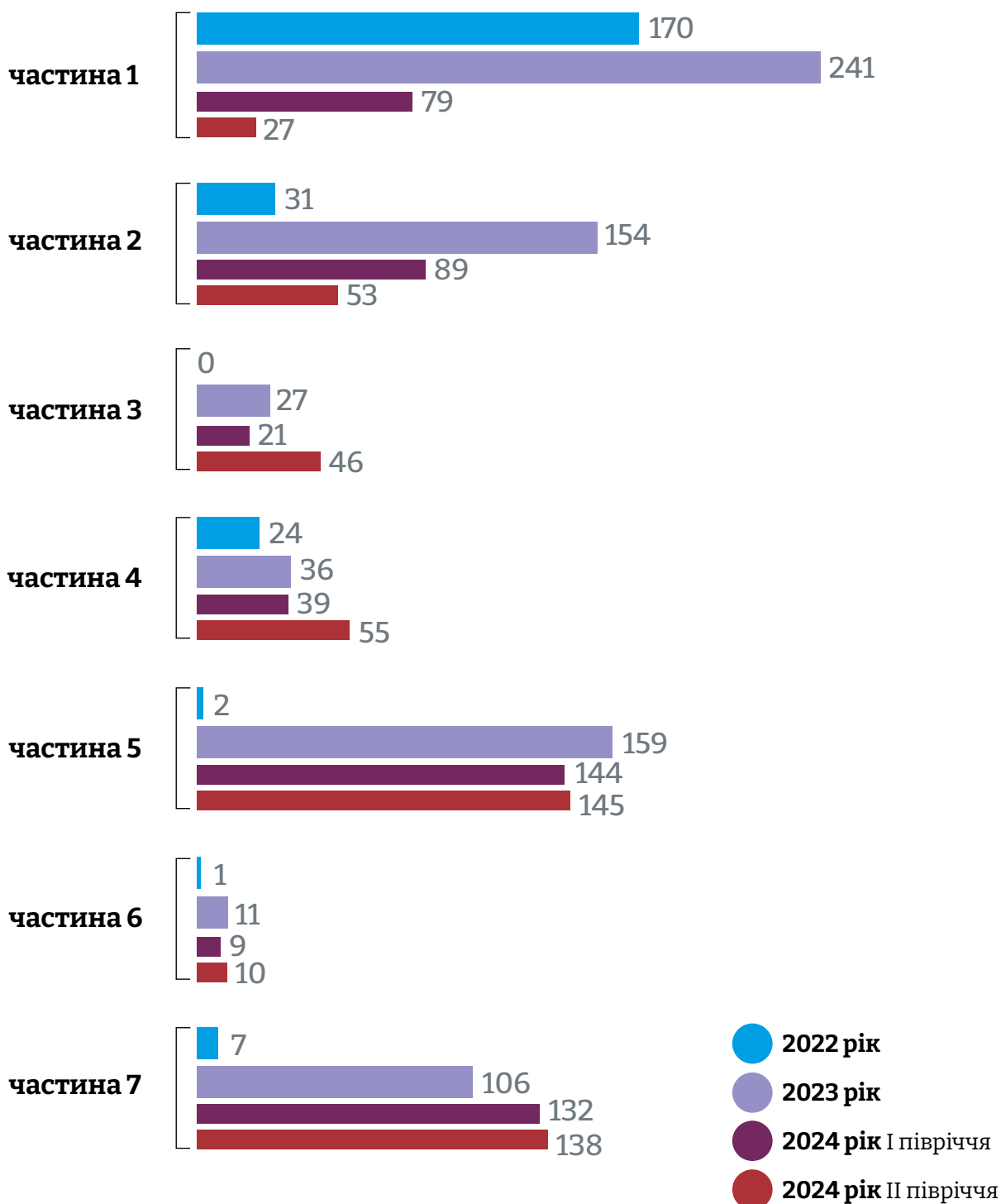
24 Аналітичний звіт «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» / Синюк О., Луньова О.; ред. Свиридова Д. / Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023, с. 27: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf; Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Слігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024, с. 22: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

25 Аналітичний звіт «Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Слігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024, с. 36: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

26 Відповідь Апарату Голови Управління взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю Служби Безпеки України № 10/3/709-166-17 від 05.03.25 на запит Центру прав людини ZMINA.

27 Число 1956 не включає кількість вироків, заборонених для оприлюднення згідно з пунктом 4 частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень», не враховує дублювання вироків у системі, вироків за суміжними статтями, а також вироків в апеляційній чи касаційній інстанції.

Вироки у провадженнях за частинами статті 111-1 КК України
за 2022, 2023, I і II півріччя 2024 років.

Хоча загальна кількість винесених вироків за частиною першою статті 111-1 КК України й далі переважає (517 вироків), фактична кількість винесених вироків у другому півріччі 2024 року, як порівняти з першим півріччям, суттєво зменшилася. У першому півріччі 2024 року за частиною першою статті 111-1 КК України було винесено 79 вироків, а у

другому півріччі — лише 27 вироків. Схожа тенденція і щодо частини другої статті 111-1 КК України, оскільки за друге півріччя 2024 року було винесено лише 53 вирок за цією частиною, а в першому півріччі — 89 вироків.

Окрім цього, у межах загальних спостережень, суттєво збільшилася кількість вироків, винесених за частинами третьою, четвертою, п'ятою, шостою та сьомою статті 111-1 КК України у період з 15 червня по 31 грудня 2024 року:

- за частиною третьою статті 111-1 КК України було винесено 47 вироків, що становить 50 % від наявної в ЄДРСР кількості вироків за цією частиною за весь час;
- за аналогічний період було винесено 57 вироків за частиною четвертою статті 111-1 КК України, що становить 37 % вироків, наявних у ЄДРСР; схожа ситуація за частинами п'ятою, шостою та сьомою: кількість вироків, винесених у зазначений період, також становить понад третину наявних у ЄДРСР — 160 (36 %), 11 (36 %) і 147 (38 %) відповідно.

Така зміна у кількості проваджень за різними частинами може бути ознакою початку пріоритезації розслідування справ щодо вчинення злочинів над справами щодо вчинення кримінальних проступків у межах цієї статті. Однак, повна оцінка цієї зміни можлива лише після дослідження практики за статтею 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»). Зменшення кількості проваджень за частиною першою статті 111-1 КК України може бути пов'язане зі зміною підходу до кваліфікації діянь, які підпадали під частину першу статті 111-1 КК України, та їх кваліфікацією за статтею 436-2 КК України.

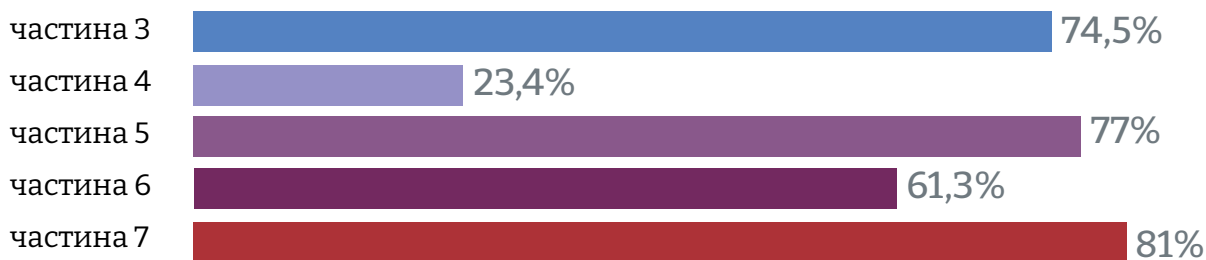
Справи у межах спеціальної процедури *in absentia*²⁸ розглядалися за всіма частинами, окрім першої та другої. У межах проаналізованого періоду зафіксоване перше та єдине кримінальне провадження²⁹ за частиною другою статті 111-1 КК України, де справа була розглянута *in absentia*. В цілому, за 2024 рік, як порівняти із 2023 роком, зросла кількість розглядів справ *in absentia* за всіма іншими частинами статті 111-1 КК України:

- кількість розглянутих справ *in absentia* за частиною третьою збільшилася в чотири рази: у 2023 році за цією частиною було розглянуто *in absentia* 14 справ, а в 2024 році — 56 справ;
- кількість розглянутих справ *in absentia* за частиною четвертою збільшилася втричі: у 2023 році за цією частиною було розглянуто *in absentia* 9 справ, а в 2024 році — 27 справ;
- кількість розглянутих *in absentia* справ за частиною п'ятою збільшилася в 2,4 рази: у 2023 році було розглянуто у межах цієї процедури 104 справи, а в 2024 році — 242 справи;
- кількість розглянутих справ *in absentia* за частиною шостою збільшилася майже втричі: у 2023 році за цією частиною було розглянуто *in absentia* 5 справ, а в 2024 році — 14 справ;
- кількість розглянутих *in absentia* справ за частиною сьомою збільшилася майже в 4 рази: у 2023 році у межах цієї процедури було розглянуто 64 справи, а в 2024 році — 246 справ.

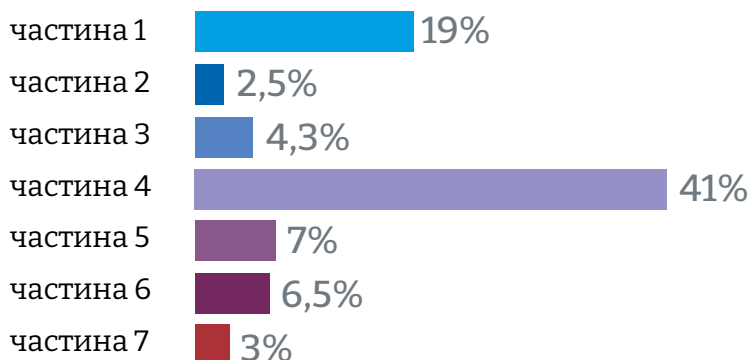
28 Спеціальна процедура в досудовому розслідуванні та в судовому розгляді, яка проводиться за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Детальніше: частина друга статті 297-1 КПК України.

29 Вирок у справі № 335/7086/23 від 02.09.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121304181>

Окремо варто відзначити значне збільшення розгляду справ з використанням спеціальної процедури у провадженнях за частинами третьою, шостою та сьомою статті 111-1 КК України за весь період існування статті 111-1 КК України, оскільки станом на 31 грудня 2024 року відсоток справ розглянутих *in absentia* за вказаними частинами зріс до 74,5 %, 61 % та 81 % відповідно. Щодо частин четвертої та п'ятої також наявний незначний ріст кількості справ, розглянутих у межах згаданої спеціальної процедури. Загалом, ситуація з розгляду справ *in absentia* має такий вигляд:

Аналіз судових проваджень стосовно укладення угоди між стороною обвинувачення та обвинуваченим(-ою) вказує на те, що за весь період існування статті 111-1 КК України найбільшу кількість угод було укладено у справах за частиною четвертою. Загальне відсоткове співвідношення усіх угод, укладених з початку криміналізації колабораціонізму, має такий вигляд:

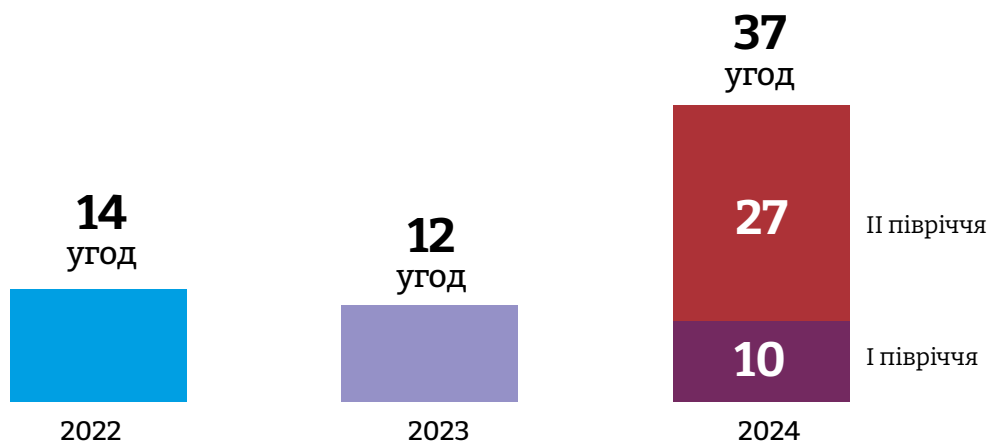
Цікаві результати порівняння ситуації щодо укладення угод за 2023 та 2024 роки. За частинами другою, шостою та сьомою у 2024 році не було укладено жодної угоди. За частинами першою та п'ятою кількість укладених угод зменшилася у кілька разів, як порівняти із 2023 роком:

- за частиною першою кількість укладених угод зменшилася в чотири рази: у 2023 році було укладено 54 угоди про визнання винуватості, а у 2024 році лише 13 угод;
- за частиною п'ятою кількість укладених угод зменшилася майже втричі: у 2023 році було укладено 23 угоди про визнання винуватості, а у 2024 році лише 8 угод.

Ситуація з укладенням угод у справах за частиною четвертою статті 111-1 КК України за 2024 рік значно відрізняється. Кількість укладених угод, як порівняти із 2023 роком, збільшилася втричі: у 2024 році було укладено 37 угод про визнання винуватості, а у 2023 році лише 12 угод. До того ж, 73 % укладених у 2024 році угод (тобто 27) були укладені саме у

другому півріччі. Загалом кількість укладених угод у справах за частиною четвертою статті 111-1 КК України за 2024 рік становить 59 % усіх угод за частиною четвертою, укладених за період існування статті 111-1 КК України.

Кількість угод, укладених у провадженнях за частиною четвертою статті 111-1 КК України у 2022, 2023 та 2024 роках

Зберігається тенденція, виокремлена у попередньому дослідженні: збільшення кількості проваджень за спеціальною процедурою *in absentia*, зокрема, впливає і на можливість укладення угод сторони обвинувачення із обвинуваченим(-ою).

Також варто виділити тенденцію пропорційного збільшення кількості справ у межах проваджень за частинами першою та другою статті 111-1 КК України, що розглядаються за процедурою спрощеного провадження³⁰. Хоча загальна кількість справ, що розглядалися за частиною першою та другою, зменшилась у 2024 році, справи у спрощеному провадженні стали розглядати частіше:

за частиною першою статті 111-1 КК України в 2023 році у межах спрощеного провадження було розглянуто 153 справи із 214, тобто 64 %, а в 2024 році в межах цієї процедури було розглянуто 76 справ із 106, що становить 72 %;

за частиною другою статті 111-1 КК України в 2023 році в межах спрощеного провадження було розглянуто 141 справу із 154, тобто 92 %, а в 2024 році в межах цієї процедури було розглянуто 134 справи із 142, що становить 94 %.

Можна простежити тенденцію щодо оскарження справ у апеляційній інстанції, а саме збільшення кількості відкритих проваджень за апеляційними скаргами сторони захисту (особливо щодо вироків, винесених за частиною п'ятою статті 111-1 КК України). Загалом з 15 червня 2024 року по 31 грудня 2024 року було відкрито 44 апеляційних провадження, у більшості (а саме у 28 апеляційних провадженнях) апеляційні скарги були подані тільки стороною захисту. При цьому тільки стороною обвинувачення було подано лише 7 апеляційних скарг. Ще у дев'яти апеляційних провадженнях апеляційні скарги подали і сторона обвинувачення, і сторона захисту.

30 Процедура, яка передбачає розгляд судом обвинувального акту за відсутності учасників судового провадження та застосовується, якщо обвинувачений не оспорує встановлені органами дізнання обставини і згоден на застосування такої процедури.

Суд апеляційної інстанції загалом у трьох провадженнях ухвалив нові вирок як часткове задоволення апеляційних скарг сторони обвинувачення. У двох провадженнях суд апеляційної інстанції скасував вирок за апеляційними скаргами сторони захисту. У першому випадку справа стосувалася обвинувачення за частиною другою статті 111-1 КК України, а саме обіймання обвинуваченим посади начальника відділу житлово-комунального господарства³¹. Вирок було скасовано через закінчення строків притягнення особи до кримінальної відповідальності³². Друга справа стосувалася редактора газети, який начебто брав участь в урочистостях на ТОТ України та закликав громадськість до участі у незаконному референдумі³³. Суд апеляційної інстанції скасував вирок суду першої інстанції і направив справу на новий розгляд. У 13 провадженнях апеляційні скарги сторони захисту було залишено без задоволення, лише в одному апеляційному провадженні залишено без задоволення апеляційну скаргу прокурора.

Враховуючи тривалий час існування статті 111-1 КК України, справи були передані та розглянуті в касаційній інстанції. Із 1 січня 2024 року до 31 грудня 2024 року було відкрито 14 касаційних проваджень за касаційними скаргами сторони захисту. За шістьма касаційними скаргами сторони захисту було відмовлено у відкритті касаційного провадження, а сторони обвинувачення — тільки за двома. Загалом шість касаційних скарг сторони захисту за вказаний період було залишено без задоволення, а сторони обвинувачення — лише дві. Наявні також чотири касаційні скарги, які ще потребують усунення недоліків стороною захисту.

Загалом, із 1956 зареєстрованих вироків у ЄДРСР щодо вчинення колабораційної діяльності, чотири вирок були виправдувальними, три з них було скасовано судом апеляційної інстанції і відправлено на повторний розгляд, і стосовно одного наявна апеляційна скарга.

За проаналізований у цьому звіті період з 515 винесених вироків ухвалено лише один виправдувальний вирок: справа стосувалася обвинувачення за частиною п'ятою статті 111-1 КК України щодо участі у проведенні незаконного референдуму за допомогою подворового обходу жителів та надання їм бюлетенів для голосування у зазначеному незаконному референдумі. Суд встановив, що сторона обвинувачення довела об'єктивну сторону злочину, але не змогла навести переконливі докази щодо добровільності діяння. Оцінюючи докази, суд зазначив, що до особи було застосовано психологічний примус, що не було спростовано стороною. Такого висновку суд дійшов на основі показань одного зі свідків, який не є зацікавленим, у результаті кримінального розслідування, а також на основі відомостей, наданих обвинуваченою у ході досудового розслідування (не були спростовані стороною обвинувачення). Відповідно до статті 39 КК України, застосування фізичного та/або психологічного примусу є обставиною, яка виключає кримінальну протиправність діяння. Як результат, суд виправдав обвинувачену³⁴.

31 Вирок у справі № 610/2157/24 від 03.07.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120143071>

32 Відповідно до частини 1 статті 49 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вирок законної сили минули певні визначені у статті строки. Частина 2 статті 111-1 КК України є кримінальним проступком, і відповідно до згаданої статті минуло 2 роки з дня вчинення особою кримінально карного діяння.

33 Вирок у справі № 296/10089/23 від 19.06.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119870817>

34 Вирок у справі № 522/7069/23 від 22.07.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120568583>

Загалом з 2022 року було ухвалено лише чотири виправдувальних вироків за статтею 111-1 КК України. Підстави ухвалення таких вироків були досить різними: наявність приватного конфлікту (частина перша), суперечність у показаннях свідків (частина перша), недоведення добровільності (частина 5), невизнання доказами частини матеріалів, поданих стороною обвинувачення, та недоведення, що особа була суб'єктом кримінального правопорушення (частина 7).

Непоширеним результатом касаційного оскарження є часткове задоволення касаційних скарг: чотири касаційні скарги сторони захисту було частково задоволено і направлено справи на новий розгляд у суди нижчих інстанцій. Постанови, якими відповідні скарги було задоволено, стосувалися істотних порушень норм процесуального права, які унеможливили ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

У касаційній скарзі сторона захисту серед іншого зазначала, що невідомі працівники правоохоронних органів, здійснюючи на засудженого моральний та фізичний тиск, примушували його до зізнання у колабораційній діяльності щодо вчинення кримінального проступку, передбаченого частиною першою статті 111-1 КК України. Пізніше захиснику стало відомо, що через тиск на підзахисного та погрози ув'язнення, без надання можливості попередньо ознайомитися зі змістом повідомлення про підозру, останній підписав вказаний процесуальний документ, причому за відсутності захисника, з яким на той момент договір про надання правової допомоги ще не було укладено. До того ж, у низці процесуальних документів підписи зроблені не засудженим, а в протоколах допиту п'яти свідків містяться дописки. Верховний Суд встановив, що суд апеляційної інстанції залишив без належної перевірки апеляційну скаргу захисника щодо вказаних обставин і не навів детального обґрунтування для спростування доводів. Справу направили на новий розгляд в суд апеляційної інстанції³⁵.

Інші дві частково задоволенні Верховним Судом касаційні скарги сторони захисту стосувалися колегіального розгляду справи: в одній справі було незаконно відхилено клопотання про колегіальний розгляд³⁶, а в іншій суд першої інстанції не роз'яснив право обвинуваченого заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього колегіально судом у складі трьох суддів³⁷.

Лише одна касаційна скарга прокурора була частково задоволена, справу було направлено на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

35 Постанова у справі № 948/1054/22 від 02.10.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/122153711>

36 Постанова у справі № 638/7236/23 від 06.11.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122935919>

37 Постанова у справі № 202/10407/22 від 21.11.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/123380708>

2.

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗА ОКРЕМИМИ ЧАСТИНАМИ СТАТТІ 111-1 КК УКРАЇНИ

Доцільно виокремити окремі тенденції за кожною частиною статті 111-1 КК України. Наведені нижче тенденції виокремлені на основі аналізу вироків, винесених у період з середини червня по кінець грудня 2024 року, вони враховують порівняння із простежуваними окремими тенденціями у дослідженні за липень 2024 року³⁸.

Частина 1 статті 111-1 КК України

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України —

караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

- Більшість вироків (24 з 33) було ухвалено за висловлювання у публічних місцях (на автобусній зупинці, під час отримання гуманітарної допомоги, у черзі в магазин, на вокзалі тощо), і лише 9 вироків було ухвалено за діяння, вчинені в соціальних мережах «Однокласнікі» (рос. — «Одноклассники»), «Вконтакте» (рос. — «Вконтакте») і Telegram. І оскільки багато вироків були ухвалені щодо діянь, вчинених без використання соціальних мереж, різко зменшилася і кількість проведених судових експертиз;
- в одному з проваджень³⁹ особу засудили за сукупністю кримінальних правопорушень за частиною першою статті 111-1 КК України та частиною третьою статті 436-2 КК України («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»), при тому, що розмежування кваліфікації діянь за цими статтями ускладнене через значну схожість їх диспозицій;
- хоча у 24 провадженнях покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатися діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг, призначається строком на 10 років, у частині вироків досі зберігається необґрунтована варіативність покарання. Вона виражається у призначенні різного розміру основного покарання за аналогічне діяння. Скажімо, в одній справі за заперечення російської агресії як основне покарання було призначено позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, дер-

38 Аналітичний звіт «Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

39 Вирок у справі № 686/3625/23 від 06.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123777157>

жавного управління, місцевого самоврядування та займатися діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг строком на 10 років⁴⁰, а в іншій, за досить схожим обвинуваченням — ув'язнення строком на 15 років⁴¹. При цьому в обох провадженнях обвинувачені визнали свою вину.

Частина 2 статті 111-1 КК України

2. Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, —

карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

- У 43 справах з 60, розглянутих за цією частиною статті 111-1 КК України, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається строком на 10 років. Утім, у третині проваджень (17) не надто послідовною є судова практика щодо призначення особам, що обіймали схожі посади, обмеження права обіймати посади іншої тривалості (наприклад, коли в одних справах головний спеціаліст або ж головний бухгалтер отримує згадане покарання строком на 10 років, а в інших — на 14 років);
- у межах 8 проваджень за цією частиною були засуджені особи, які обіймають посади у відділах житлово-комунального господарства (спеціалісти, начальники відділів, бухгалтери);
- у провадженні за цією частиною за апеляційною скаргою обвинуваченого суд апеляційної інстанції скасував⁴² вирок суду першої інстанції через закінчення строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- окрім зазначеного, прокурор у двох провадженнях подав апеляційні скарги. За однією з них було відкрито апеляційне провадження⁴³, а за іншою — скасовано вирок і справу відправлено на новий розгляд⁴⁴.

40 Вирок у справі № 635/826/24 від 17.07.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120437634>

41 Вирок у справі № 607/10546/24 від 05.08.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121128242>

42 Ухвала у справі № 610/2157/24 від 27.11.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/123397065>

43 Ухвала у справі № 610/2000/24 від 15.08.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/121024222>

44 Ухвала у справі № 335/7086/23 від 21.11.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/123317738>

Частина 3 статті 111-1 КК України

3. Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, —

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

- Надалі багато проваджень розглядаються *in absentia*, лише 7 справ із 147 було розглянуто за присутності особи;
- у трьох провадженнях у присутності особи засудженим призначали покарання зі звільненням від його відбування з випробуванням (два з них у результаті укладення угоди). У решті вироків покарання призначалося строком на 1 рік 6 місяців або на 2 роки позбавлення волі;
- на відміну від раніше окреслених тенденцій⁴⁵, у межах досліджуваного періоду майже всі апеляційні скарги були подані стороною захисту (тільки в одному випадку скарга була подана і стороною обвинувачення, і стороною захисту);
- лише у двох провадженнях наявне засудження особи за сукупністю частин статті 111-1 КК України, а саме за частиною третьою та п'ятою.

Частина 4 статті 111-1 КК України

4. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/ або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, —

караються штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна.

45 Аналітичний звіт «Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луцьова О. — Київ, 2024, с. 24: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

- Наявна тенденція до збільшення кількості укладених угод про визнання винуватості: у більшості проваджень, розглянутих у присутності особи, було укладено угоди. За проаналізований період було винесено вирoki у 57 провадженнях, 43 з яких — за присутності особи. При цьому в 27 провадженнях з 43 були укладені угоди про визнання винуватості;
- за проаналізований період домінує застосування позбавлення волі як основного покарання до засудженого: 41 провадження із 57 розглянутих за цією частиною передбачають саме його застосування. Однак збільшується кількість випадків звільнення від відбування такого покарання з випробуванням (21 вирок);
- штраф як менш суворе основне покарання був застосований лише у 16 провадженнях;
- наявна тенденція кваліфікації злочину як вчиненого групою осіб чи організованою групою за попередньою змовою (14 проваджень) або ж організованою групою (4 провадження);
- є поодинокі випадки засудження особи за частиною четвертою за сукупністю злочинів, передбачених іншими статтями КК України: найпоширеніша класифікація за сукупністю із частиною шостою статті 111-1 КК України (3 провадження), частиною першою статті 436-2 КК України («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»), частиною другою статті 364 КК України («Зловживання владою або службовим становищем»);
- у резолютивних частинах чотирьох вироків на засудженого накладається зобов'язання перерахувати протягом 30 днів після набрання вирокom законної сили на підтримку Збройних Сил України певну грошову суму: у трьох провадженнях — 400 000 гривень⁴⁶, а в одному — 1 000 000 гривень, із зазначенням, що ці кошти мають бути перераховані на проєкт «UNITED24»⁴⁷. Уперше таке зобов'язання було покладено вирокom від 30 листопада 2023 року⁴⁸.

Частина 5 статті 111-1 КК України

5. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

46 Вирок у справі № 639/6386/24 від 16.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122347345>, Вирок у справі № 639/6387/24 від 16.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122308879>, Вирок у справі № 639/6385/24 від 09.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122179661>

47 Вирок у справі № 61/32677/24 від 09.09.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121491509>

48 Вирок у справі № 761/43660/23 від 30.11.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115395294>

- Саме за цією частиною було ухвалено єдиний за досліджуваний період виправдувальний вирок на підставі недоведення, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення⁴⁹;
- і далі простежується тенденція щодо незначної кількості угод, укладених між підозрюваним та стороною обвинувачення: лише у 4 справах з 32, що розглядалися за присутності особи, було укладено угоди;
- більше половини проваджень, а саме 88, включали застосування заходу забезпечення кримінального провадження — арешту майна;
- наявна тенденція оскарження вироків стороною захисту, незалежно від того, чи вирок були винесені *in absentia*: 15 апеляційних скарг було подано стороною захисту, в частині з яких апеляційну скаргу залишили без задоволення (7 проваджень), одну касаційну скаргу повернули, а в межах решти було відкрито апеляційне провадження;
- 7 вироків містять кваліфікацію діяння за сукупністю злочинів, передбачених статтями КК України: зокрема, у сукупності із частиною другою статті 110 КК України («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України») — 1 справа, частину справ також кваліфіковано за частиною другою статті 28 КК України («Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією») — 3 справи. Також наявна 1 справа з кваліфікацією за частиною четвертою статті 260 КК України («Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань») та частиною сьомою статті 111-1 КК України. Окрім цього, дві справи було кваліфіковано у сукупності із частиною третьою статті 111-1 КК України;
- і далі актуальна тенденція призначення більш м'якого покарання у разі розгляду справи у присутності особи. Наприклад, у провадженні, розглянутому в межах спеціальної процедури *in absentia*, де особу обвинувачували у добровільній участі в організації незаконного референдуму, як основне покарання було призначено 10 років позбавлення волі⁵⁰. В аналогічному обвинуваченні у провадженні, розглянутому в присутності особи, з урахуванням усіх обставин справи, суд призначив основне покарання нижче, ніж передбачене у санкції частини 5 статті 111-1 КК України, а саме 2 роки позбавлення волі⁵¹;
- новою тенденцією стало застосування статті 69 КК України («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»), переважно у провадженнях, що стосуються членів дільничних виборчих комісій — 6 справ;
- зазнала змін градація покарання за цією частиною статті 111-1 КК України під час засудження особи *in absentia*: у звіті за липень 2024 року зазначено, що за участь в організації та проведенні незаконних референдумів була тенденція засуджувати до 5–6 років позбавлення волі. За досліджуваний період за вчинення цього діяння зазвичай засуджують до 8–10 років позбавлення волі. Проте, актуальними залишаються тенденції щодо засудження до 5–7 років позбавлення волі помічників, заступників начальників та завідувачів певних відділень; до 8–10 років позбавлення волі переважно засуджують начальників, директорів, депутатів, керівників;

49 Вирок у справі № 522/7069/23 від 22.07.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120568583>

50 Вирок у справі № 727/4319/24 від 14.08.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121024108>

51 Вирок у справі № 344/10401/24 від 04.07.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120171568>

- і далі існують проблеми розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених частиною 5 та іншими частинами статті 111-1 КК України: наявні два провадження за проаналізований період, де за обіймання посади головного бухгалтера було засуджено особу за частиною 5⁵², хоча також наявні справи, в яких за обіймання цієї посади засуджують за частиною 2.

Частина 6 статті 111-1 КК України

6. Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/ або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах —

караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

- Хоча за цією частиною було оскаржено лише два вирокі, в одному з проваджень вирок було скасовано судом апеляційної інстанції та направлено справу на новий розгляд у суд першої інстанції (підставою було істотне порушення норм процесуального права, адже в мотивувальній, у вступній і резолютивній частинах вироку йшлося про різних осіб)⁵³;
- досі характерною є кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених в КК України: зокрема, найчастіше кваліфікують у сукупності із частиною третьою статті 436-2 КК України («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») — 3 провадження; частиною першою статті 110 КК України («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України») — 2 провадження; частиною другою статті 110 КК України — 1 провадження; частиною другою статті 436-2 КК України — 1 провадження; частиною третьою статті 109 КК України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»). Також наявні кваліфікація за сукупністю із частиною першою статті 111-1 КК України — 1 провадження, та частиною третьою статті 111-1 КК України;
- загалом, більшість проваджень кваліфіковано за сукупністю злочинів, передбачених іншими статтями КК України.

52 Вирок у справі № 485/1116/24 від 10.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123638459>; Вирок у справі № 337/3587/24 від 03.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123467884>

53 Ухвала у справі № 96/10089/23 від 10.12.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/123934082>

Частина 7 статті 111-1 КК України

7. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, —

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

- Частина проваджень містить кваліфікацію діяння за сукупністю злочинів, передбачених такими статтями КК України. Найчастіше сукупно кваліфікували: за частиною першою статті 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору») — у 4 справах; за частиною другою статті 111 КК України («Державна зрада») — 1 справа; за частиною 1 статті 111 КК України, частиною першою статті 258-3 КК України («Створення терористичної групи чи терористичної організації»), частиною другою статті 260 КК України («Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань») — 1 справа;
- наявне широке тлумачення «зайняття посади в правоохоронному органі» в межах частини 7.

Приклад: особа протягом березня-травня 2022 року добровільно погодилася обійняти посаду директора у незаконному органі, наділеному правозастосовними та правоохоронними функціями, під назвою «государственное унитарное предприятие ЛНР “Сватовское лесохозяйственное хозяйство”»⁵⁴. Виникає запитання щодо кваліфікації діяння, адже у схожій справі помічника лісника, який також обійняв керівну посаду в ДП «Балаклійське лісове господарство», було засуджено за частиною 5 статті 111-1 КК України⁵⁵.

- Як і за частиною п'ятою, є тенденція апеляційного оскарження вироків і стороною обвинувачення, і стороною захисту: один із вироків змінили у бік погіршення за апеляційною скаргою прокурора (зміни стосувалися призначення додаткових покарань)⁵⁶.

54 Вирок у справі № 712/5188/24 від 29.08.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121287067>

55 Вирок у справі № 642/1980/22 від 11.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122229031>

56 Ухвала у справі № 317/4149/23 від 19.09.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/121771372>

3. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ДО ПІДОЗРЮВАНИХ

Як простежується у попередніх аналітичних дослідженнях, існують проблеми щодо застосування запобіжних заходів до осіб, що підозрюються у вчиненні колабораційної діяльності. Хоча положення частини шостої статті 176 КПК України дозволяє за наявності відповідних ризиків застосовувати найсуворіший запобіжний захід (тобто тримання під вартою), виникають питання щодо доцільності його застосування, особливо коли воно тривале. Надалі спостерігається тенденція тривалого застосування тримання під вартою як запобіжного заходу до осіб, що підозрюються у вчиненні діяння, передбаченого частинами 3–7 статті 111-1 КК України. Проте, наявні і певні позитивні зрушення у цьому напрямі.

У провадженнях **за частиною третьою статті 111-1 КК України** є відмінні тенденції щодо обрання запобіжних заходів підозрюваним, а саме частішають випадки обрання м'якшого запобіжного заходу. Із семи проваджень, де до особи обирали запобіжний захід, у трьох було застосовано домашній арешт, а в одному — особисте зобов'язання. Проте надалі залишається негативною тенденцією значна тривалість тримання під вартою за підозрою у вчиненні цього нетяжкого злочину: середня тривалість становить понад 1 рік.

За частиною четвертою статті 111-1 КК України і далі є тенденція часто застосовувати тримання під вартою як запобіжний захід: його застосували у 26 провадженнях із 43 розглянутих у присутності особи, проте у половині з них тримання під вартою застосовували із визначенням розміру застави, або ж за продовження визначався розмір застави. Крім того, тримання під вартою у справах, де розмір застави не було визначено, в середньому тривало понад 1 рік 3 місяці, проте у більшості випадків строк тримання під вартою становить не менше 1 року 5 місяців.

Негативною є така практика, коли розмір застави було визначено лише після 2 років тримання особи під вартою.

Приклад: особа, перебуваючи на посаді начальника Рубіжанського цеху ДП «Вовчанське лісове господарство» Харківського обласного управління лісового та мисливського господарства Державного агентства лісових ресурсів України, з липня по вересень 2022 року добровільно стала співпрацювати з незаконно створеною на території міста Вовчанськ Чугуївського району Харківської області «тимчасово окупаційною адміністрацією» держави-агресора. Працівник забезпечував виконання обов'язків щодо ведення господарської діяльності у взаємодії з окупаційною владою, проводив роботи, що забезпечували діяльність новоствореного незаконного органу, а також реалізацію деревини, яку далі використовували російські війська для облаштування бліндажів та фортифікаційних споруд проти Збройних Сил України⁵⁷.

Особу тримали під вартою з 8 листопада 2022 року на підставі ухвали Глобинського районного суду Полтавської області, при оскарженні захід продовжували⁵⁸. Лише 11 листопада 2024 року до запобіжного заходу (тримання під вартою) було визначено розмір застави⁵⁹.

За **частиною п'ятою статті 111-1 КК України** і далі існує тенденція обирати запобіжний захід — тримання під вартою без визначення розміру застави: лише в межах одного провадження було обрано домашній арешт⁶⁰. Також є дві справи, де ухвалою розмір застави визначався, але в одній з них пізніше визначений розмір застави було скасовано і продовжено застосування запобіжного заходу без визначення розміру застави.

Окрім того, характерним залишається досить довгий строк застосування такого запобіжного заходу як тримання під вартою. Середня тривалість його застосування становить понад один рік, є провадження, де застосування запобіжного заходу тривало понад два роки⁶¹.

Стосовно частини шостої статті 111-1 КК України кількість винесених вироків досить незначна, проте навіть у трьох справах, які були розглянуті у присутності особи, застосування запобіжного заходу — тримання під вартою тривало майже два роки⁶².

За **частиною сьомою статті 111-1 КК України** також є тенденція досить довгого тримання під вартою підозрюваних. Середній строк тримання під вартою становить 1 рік 4 місяці. Попри невелику кількість справ, які розглядались у присутності особи (9 проваджень з 147), у більшості з них строк тримання під вартою становив не менше 1 року 6 місяців. За цей період наявна одна справа, в якій не було обрано такий запобіжний захід як тримання під вартою, оскільки особі було надано статус військовополоненого⁶³.

58 Ухвала у справі № 948/1020/22 від 20.12.2022: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/107986667>

59 Ухвала у справі № 948/1020/22 від 11.11.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/122938333>

60 Вирок у справі № 638/13490/24 від 15.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122286825>

61 Вирок у справі № 642/1980/22 від 11.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122229031>

62 Вирок у справі № 752/9748/23-к від 13.11.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123014471>

63 Вирок у справі № 185/6347/24 від 31.07.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120739091>

4. НАСКРІЗНІ ПРОБЛЕМИ ПІДХОДУ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

На третій рік застосування 111-1 КК України сформувалася відповідна практика, яка містить системні проблеми у самих підходах щодо притягнення до відповідальності за вчинення колабораційної діяльності. Частина з цих проблем походить із недосконалих положень законодавства, що не враховують стандартів міжнародного гуманітарного права. Однак, якщо раніше були очікування, що практика допоможе скоригувати недосконалисть законодавства, то підходи, які на цьому етапі склалися і в першій, і в другій, і навіть у касаційній інстанції, цих очікувань не виправдовують.

4.1. Проблеми із урахуванням стандартів міжнародного гуманітарного права

І далі залишається актуальним питання відповідності притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність стандартам міжнародного гуманітарного права. Щодо потреби враховувати при цьому необхідність забезпечення життєдіяльності на ТОТ України наголошували неодноразово — і міжнародні⁶⁴ організації, і Офіс Генерального прокурора України⁶⁵. Питання залишається відкритим: чітких критеріїв, яка саме діяльність вважається такою, що забезпечує життєдіяльність на ТОТ України, так і не визначено. Однак, щонайменше спираючись на норми Додаткового протоколу I⁶⁶, до такої категорії можна віднести роботу медичного і духовного персоналу⁶⁷, а також організацій цивільної оборони та їхніх працівників⁶⁸. Функції цивільної оборони включають евакуацію, рятувальні роботи, боротьбу з пожежами, термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб, допомогу у збереженні об'єктів, у край необхідних для виживання тощо.

Можливість притягнення цих осіб до відповідальності за колабораційну діяльність також проаналізував Верховний Суд у вищезгаданій постанові від 20 червня 2024 року. Зокрема, Верховний Суд визначив, здійснення якої діяльності не утворює склад кримінальних правопорушень передбачених частинами 2,5 та 7 статті 111-1 КК України:

64 Report on the Human Rights Situation in Ukraine 1 August 2022–31 January 2023 / United Nations High Commissioner for Human Rights, 24.03.2023, п. 119: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-ENG.pdf>

65 Лист-орієнтування щодо особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності керівникам обласних прокуратур, Офіс Генерального прокурора України, 15 травня 2024 року.

66 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

67 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, стаття 15, 16: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

68 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, стаття 62: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

«Здійснення громадянином України на тимчасово окупованій території діяльності не в органі влади (на підприємстві, в установі, організації; зайняття індивідуальним підприємництвом тощо) або виконання роботи, **що не пов'язана із зайняттям посади (лікар, фармацевт, працівник житлово-комунальної сфери, пожежник, працівник рятувальної служби чи кладовища, адвокат тощо), не утворює складів кримінальних правопорушень, передбачених частинами 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України»⁶⁹.**

На практиці, втім, триває засудження осіб, які виконують функції, зокрема, цивільної оборони на ТОТ України.

Обвинувачений не раніше 08.04.2022 добровільно обійняв посаду в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території, а саме пожежно-рятувальника 70 пожежно-рятувальної частини державної бюджетної установи «Пожежно-рятувальний загін м. Волноваха Міністерства по справах цивільного захисту, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків стихійних лих Донецької народної республіки», створеної представниками держави-агресора на території тимчасово окупованої Волноваської міської територіальної громади Волноваського району Донецької області. Особу було засуджено *in absentia* на 14 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування строком на 12 (дванадцять) років з конфіскацією всього належного йому майна. Також особу було позбавлено звання молодшого сержанта служби цивільного захисту⁷⁰.

Окремим питанням, яке вже також ставили раніше, є оцінка дій людей, які виконували певні адміністративні функції в сферах, що підпадають під категорію цивільної оборони чи надання медичної допомоги⁷¹. Верховний Суд у вищезгаданому рішенні, схоже, повністю розмежовує виконання виключно медичної функції чи функції цивільної оборони та будь-яке адміністративне забезпечення цього процесу. Практика в судах першої та апеляційної інстанцій також відображає цю тенденцію: до відповідальності притягують осіб, які обіймають посади «головного лікаря», «начальника пожежної частини», «командира відділення пожежної частини» тощо.

За проаналізований у дослідженні період було розглянуто 6 проваджень, в яких засуджені обійняли посади в медичній сфері чи сфері ЖКГ. Ці справи стосуються головного лікаря, заступника начальника в. о. начальника відділу ЖКГ, начальника/в.о. начальника відділу ЖКГ, директорів комунальних підприємств щодо забезпечення життєдіяльності населення.

Особа, згідно з вироком, надала свою добровільну згоду та починаючи з 17 березня 2022 року обійняла посаду «головного лікаря» у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території, а саме у так званій «Державній установі «Щастинська міська лікарня» Луганської Народної Республіки». Чоловіка було засуджено *in absentia* на 9 років з позбавленням права обіймати будь-які посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, зокрема й посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та/або адміністративно-господарських функцій в органах, що надають публічні

69 Постанова у справі № 953/7182/22 від 20.06.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119>

70 Вирок у справі № 463/5697/24 від 10.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123617723>

71 Аналітичний звіт «Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024, с. 31–32: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

послуги, та в медичних закладах на строк 15 років з конфіскацією всього майна, що належить йому на праві приватної власності⁷².

До того ж, і далі засуджують пожежників, що займають керівні посади. Нижче наводяться дві нові справи, що стосуються засудження пожежників/рятувальників, які також виконують адміністративні функції:

Приклад 1: особа у період з 29.03.2022 р. по 08.04.2022 р., перебуваючи на посаді командира відділення 94 ДПРЧ 11 ДПРЗ ДСНСУ у Донецькій області, під час вторгнення російських військ на територію Донецької області і активних бойових дій на території Волноваської міської територіальної громади, умисно не вибула з іншими працівниками 94 ДПРЧ 11 ДПРЗ ГУ ДСНС у Донецькій області та добровільно обійняла посаду у правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території України, а саме — «командира отделения 71 пожарно-спасательной части государственного бюджетного учреждения “пожарно-спасательный отряд г. Волноваха Министерстве по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий ДНР”». Чоловіка було засуджено *in absentia* на 14 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування строком на 12 (дванадцять) років з конфіскацією всього належного йому майна⁷³.

Приклад 2: особа не раніше 19.04.2022 добровільно обійняла посаду в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території, а саме начальника 28 пожежно-рятувальної частини, створеної на території смт. Біловодськ Біловодської селищної територіальної громади Луганської області так званого Міністерства по справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій і ліквідації наслідків стихійних лих Луганської народної республіки. Чоловіка було засуджено *in absentia* на 14 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування строком на 12 (дванадцять) років з конфіскацією всього належного йому майна⁷⁴.

Таке розмежування, однак, видається штучним. Чи можливе виконання функцій надання медичної допомоги чи цивільної оборони без організаційного забезпечення цього процесу? Вже згадані норми міжнародного гуманітарного права, які передбачають повагу та захист організацій і персоналу організацій цивільної оборони, до функцій цивільної оборони безпосередньо приписують і додаткову діяльність, необхідну для здійснення будь-якого із завдань, включно з плануванням та організацією, але не обмежуючись ними⁷⁵. Оцінюючи дії таких людей і розглядаючи питання щодо притягнення їх до відповідальності, доцільно щонайменше оцінювати необхідність адміністративних повноважень на виконання медичних функцій і функцій цивільної оборони, а також співвідношення цих дій із суспільною небезпечністю діяння. Ця проблематика, своєю чергою, приводить нас до наступного питання: про достатність факту «обіймання посади» для кваліфікації діяння як колабораціонізму, без аналізу та врахування, чи безпосереднє виконання функцій наносило шкоду національній безпеці.

72 Вирок у справі № 194/934/23 від 17.09.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121649361>

73 Вирок у справі № 463/1666/23 від 17.06.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119854767>

74 Вирок у справі № 461/3033/24 від 25.06.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119973147>

75 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, стаття 61 (а)(15): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

4.2. Широке й формальне тлумачення диспозиції статті 111-1 КК України

У судовій практиці сформувався й закріпився формальний підхід до кваліфікації діяння як колабораційної діяльності: суть цього підходу полягає в розумінні, що законодавство встановлює відповідальність за сам факт обіймання посади в окупаційному органі, а не за здійснення конкретної діяльності особи під час виконуваної нею роботи. Цей підхід знайшов підтвердження і в рішенні Верховного Суду.

Приклад: справа стосувалася оскарження судових рішень суду першої та апеляційної інстанції щодо засудження особи за частиною сьомою статті 111-1 КК України, а саме за обіймання посади поліцейського патрульно-постової служби в незаконному правоохоронному органі. У касаційній скарзі захисник просив скасувати судові рішення на підставі неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність і призначити новий розгляд у суді апеляційної інстанції з огляду на те, що засуджений *«не розумів змісту підписаних ним документів під час працевлаштування, фактично не виконував функції патрульно-постового поліцейського... не був допущений до роботи та не отримував за неї грошову винагороду»*.

Суд першої інстанції визнав доведеним поза межами розумного сумніву вчинення колабораційної діяльності, проаналізувавши показання обвинуваченого про корисливість його мотивів, добровільне підписання договору про працевлаштування, розписання в отриманні посвідчення, подання заяви про надання грошової допомоги та фактичне виконання обов'язків охоронця.

Верховний Суд зазначив, що сам факт добровільного обіймання громадянином України посади в незаконному правоохоронному органі є достатнім для кваліфікації відповідних дій за частиною сьомою статті 111-1 КК України. На думку суду, такі висновки випливають з того, що суспільна небезпечність діяння, передбаченого частиною сьомою статті 111-1 КК України, полягає у допомозі *«агресору створити вертикаль незаконних органів влади, яка є основою функціонування державного механізму загалом»*. Така *«форма колабораційної діяльності порівняно з іншими, передбаченими в частинах 2 та 5... визнається законодавцем найбільш суспільно небезпечною»*.

Верховний Суд також зазначив, що не потрібно пов'язувати вчинення діяння за частиною сьомою статті 111-1 КК України зі змістом фактично виконаної роботи, оскільки відповідальність встановлено *«саме за зайняття посади в такому органі, а не за конкретну діяльність особи під час виконуваної нею роботи»*⁷⁶.

З такого підходу випливає ціла низка проблем, зокрема такі.

1 Тлумачення формулювання «обіймання посади в незаконних органах влади».

Законодавець не конкретизує, які саме установи підпадають під «незаконні органи влади» в частинах другій та п'ятій статті, окрім прямої згадки окупаційних адміністрацій. Верховний Суд при цьому визначає, що підприємство, установа, організація під це

поняття не підпадають. Такий підхід, однак, суперечить судовій практиці: людей притягують до відповідальності за частиною другою та п'ятою статті 111-1 за обіймання посад на підприємствах⁷⁷ і в установах⁷⁸.

Формальний підхід до оцінки дій особи на займаній посаді також призводить до некоректної кваліфікації вчиненого правопорушення. В окремих випадках, попри призначення на посаду, яка передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, фактично людина їх не виконувала, мала зовсім іншу роботу: як-от, перебуваючи на посаді начальника юридичного відділу в окупаційній адміністрації, фактично лише опрацьовувала та реєструвала вхідну кореспонденцію, приймала заяви щодо вирішення соціально-побутових питань, які передавала до керівництва окупаційної адміністрації⁷⁹. Враховуючи, що характеристика посади, яка передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, є розмежувальним елементом частини другої та п'ятої, обов'язково слід зважати на функції, які реально виконувались. Особливо враховуючи суттєву різницю в суспільній небезпечності діянь, адже частина друга передбачає відповідальність за проступок, а частина п'ята — за злочин.

З іншого боку, суд визнав підтвердженням факт обіймання посади на основі показань свідків та того, що працівник «фактично взявся за виконання трудових обов'язків у цьому органі з метою забезпечення його функціонування»⁸⁰. За відсутності трудового договору виникає питання, чи достатньо показань свідків, більшість яких є показаннями з чужих слів, для визнання факту обіймання посади доведеним. Загальним правилом щодо показань свідків є те, що особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто⁸¹. Визнаючи показання з чужих слів допустимими, суд повинен враховувати значення пояснень і показань, у разі їх правдивості, для з'ясування певної обставини, і їх важливість для розуміння інших відомостей, інші докази щодо питань, передбачених пунктом 1 цієї частини, які подавалися або можуть бути подані, обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності, переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень, складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані⁸².

При цьому «забезпеченням функціонування органу» визнані факти організації прибирання території лісництва і ремонту даху, без оформлення на роботу інших працівників та проведення оплати цієї роботи.

77 Вирок у справі № 948/627/23 від 21.03.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109673900> за частиною другою статті 111-1 КК України; вирок у справі № 485/1116/24 від 10.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123638459> за частиною п'ятою статті 111-1 КК України.

78 Вирок у справі № 766/10855/23 від 23.11.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115137039> за частиною другою статті 111-1 КК України; вирок у справі № 199/6225/23 від 05.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123808408> за частиною п'ятою статті 111-1 КК України.

79 Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: монографія / [М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов]; за наук. ред. М. А. Рубашенка; Нац. фонд дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Харків: Право, 2024, с. 407.

80 Вирок у справі № 642/1980/22 від 11.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122229031>

81 Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від. 26.12.2024, стаття 95: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

82 Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від. 26.12.2024, стаття 97: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Окремо в цьому контексті варто знову виділити практику притягнення до відповідальності «вуличних, квартальних, голів мікрорайонів та/або їх заступників»⁸³. У дослідженні від липня 2024 року⁸⁴ на це вже звертали увагу.

Одна зі справ вуличних станом на січень 2025 року пройшла розгляд у першій, апеляційній та касаційній інстанції. У першій інстанції особу засудили на 5 років позбавлення волі за частиною п'ятою статті 111-1, тобто за обіймання посади у незаконному органі влади, що передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. У цьому випадку як такі були визначені обов'язки щодо призначення та координації роботи інших вуличних, а також приймання заяв від мешканців мікрорайону на отримання твердого палива⁸⁵.

І апеляційна⁸⁶, і касаційна інстанція залишили вирок у силі. Поставлене захистом питання щодо обґрунтування кваліфікації роботи «вуличної» як обіймання посади в окупаційній адміністрації (враховуючи, що це орган самоорганізації населення, який існував до окупації, відсутність посадової інструкції чи будь-якої оплати праці) в апеляції жодним чином не було розглянуте⁸⁷. Верховний Суд, своєю чергою, підійшов до питання формально: не коментуючи відсутність трудового договору, посадової інструкції, оплати праці, існування «посади», яку обвинувачена обіймала до окупації, суд визначив, що обіймання посади та виконання організаційно-розпорядчих функцій було доведено. Примітно, що ніяких роз'яснень щодо поняття «організаційно-розпорядчих функцій» суд не надав.

Крім того, у позиції суду ще раз підтвердився формальний підхід: «певні мета і мотив указаних дій особи не зазначені в диспозиції як обов'язкові кваліфікуючі ознаки цього кримінального правопорушення»⁸⁸. У цьому провадженні в жодній з інстанцій не розглядали контекст: в яких умовах перебувало населення на ТОТ, чи був доступ до інформації, чи були засоби для виживання (питна вода, продукти, медикаменти, тепло тощо) та способи їх отримання, чи інформували представники українських органів місцевого самоврядування / військової адміністрації людей щодо алгоритму дій у разі окупації, зокрема, чи мають працівники продовжувати виконувати свої функціональні обов'язки на посадах / робочих місцях, хто і в який спосіб може вести комунікацію з окупаційною владою тощо.

Хоча на вирок у справі це не вплинуло, але один із суддів Верховного Суду, які розглядали цю справу, надав окрему думку до рішення. Суддя, зокрема, звертає увагу на поставлені питання: жодним належним та допустимим доказом не підтверджено самого факту призначення обвинуваченої на посаду, виконання нею організаційно-розпорядчих функцій та того, що вказана посада входила в структуру окупаційної адміністрації. Крім того, в окремії думці зазначено, що попередні інстанції не врахували норми міжнародного гуманітарного права, а також, що розгляд було проведено формально, без повного і об'єктивного дослідження обставин провадження щодо умов, в яких опинилася

83 Активні мешканці, зазвичай жінки, які стежать за порядком і контактують з «мерією» від імені містян.

84 Аналітичний звіт «Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024, с. 37–38: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

85 Вирок у справі № 202/3884/23 від 15.08.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112856417>

86 Ухвала у справі № 202/3884/23 від 16.05.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119160121>

87 «Я просто не могла кинути людей». Апеляційний суд призначив п'ять років колонії керівниці вуличного комітету з Лиману, яка стала «головою мікрорайону» під час окупації / Ґрати, 24.05.2024: <https://surli.cc/vzdxwj>

88 Постанова у справі № 202/3884/23 від 29.01.2025: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124904191>

обвинувачена та інші мешканці міста Лиман під час окупації, чим було порушено її право на справедливий суд⁸⁹.

2 Тлумачення формулювання «зайняття посади в правоохоронних органах».

Розуміння поняття «зайняття посади в правоохоронних органах» (обіймання посади) на практиці також далі розширюється. Раніше вже згадували кваліфікацію обіймання посади «водія» як такої, що підпадає під це формулювання у зв'язку із широким тлумаченням Верховним Судом зазначеного поняття⁹⁰. На думку суддів Верховного Суду, оскільки частина 7 статті 111-1 КК України не містить поняття «працівник правоохоронного органу», саме «обіймання посади в правоохоронному органі», навіть якщо виконувана функція не є правоохоронною, є кримінально-карним діянням.

У межах поточного проаналізованого періоду зафіксовано провадження, де за частиною сьомою статті 111-1 КК України було кваліфіковано обіймання посади на підприємстві «лісове та мисливське господарство» (рос. — «государственное унитарное предприятие ЛНР “Сватовское лесохозяйственное хозяйство”»).

В українському законодавстві ситуація із правовим статусом лісничого така: працівники державної лісової охорони є працівниками правоохоронних органів⁹¹. Крім того, до державної лісової охорони належать, зокрема, підприємства, що перебувають у підпорядкуванні Держлісагентства⁹². Тобто лісники й помічники лісників, що обіймають посади у державних підприємствах, які підпорядковуються Держлісагентству, вважаються працівниками правоохоронних органів.

Утім, незрозуміло, чому оцінювання місця незаконного органу влади, створеного в окупаційній системі влади так званої «ЛНР», та його кваліфікація як правоохоронного органу проводилося на основі українського законодавства та української системи, до якої цей орган не належить. Відповідальність за частиною сьомою статті 111-1 КК України передбачається за «зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території», відповідно, визнання підприємства «лісове та мисливське господарство» як такого, що належить чи не належить до системи правоохоронних органів, мало би відбуватися на основі аналізу окупаційної системи так званої «ЛНР», в якій підприємство підпорядковується так званому «Міністерству природних ресурсів та екології ЛНР»⁹³.

Крім того, постає питання, чи доцільно прирівнювати в суспільній небезпечності і наслідках дій осіб, які обійняли посади в органах прокуратури, поліції, долучилися до

89 Окрема думка у справі № 202/3884/23 від 29.01.2025: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125028818>

90 Аналітичний звіт «Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневська І., Волковинська В., Червонна В., Слігулашвілі М.; ред. Луньова О. — Київ, 2024, с.33: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

91 Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», ред. від 01.01.2024, стаття 2: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>, Лісовий Кодекс України, ред. від 15.11.2024, стаття 89: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

92 Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976 «Про затвердження Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших лісокористувачів та власників лісів»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-p#Text>

93 Государственное унитарное предприятие Луганской Народной Республики «Сватовское лесохозяйственное хозяйство» ГУП ЛНР «Сватовское Лох» / Rusprofile: <https://www.rusprofile.ru/id/1229400033477>

збройних формувань, до дій тих, хто лише формально підпадає під поняття таких, що обійняли посаду в правоохоронному органі, як-от лісничі чи водії. Звісно, відповідно до практики Верховного Суду та проаналізованої вище постанови обіймання посади лісника в державній лісовій охороні є однією з найбільш суспільно небезпечних форм діяння, оскільки це допомагає «агресору створити вертикаль незаконних органів влади, яка є основою функціонування державного механізму загалом»⁹⁴. Проте питання виникає щодо доцільності й виправданості такого широкого тлумачення закону, оскільки за нього де-факто суспільна небезпека не враховується, а просто застосовується формалістичний підхід.

Як результат, за проаналізований період наявні два суперечливі провадження, в одному з яких за обіймання посади директора незаконного органу виконавчої влади «ГП «Балаклејское лесное хозяйство» Военно-гражданской администрации Балаклејского района Харьковской области» особу було засуджено за частиною п'ятою статті 111-1 КК України⁹⁵, а в іншому — за обіймання посади «директора государственного унитарного предприятия ЛНР «Сватовское лесохозяйство»» особу було засуджено за частиною сьомою статті 111-1 КК України⁹⁶. Хоча у двох справах суд встановив, що йдеться про правоохоронний орган, щодо першої справи складається враження, що суд більшою мірою сфокусувався на керівних функціях директора, ніж на тому, що він очолює правоохоронний орган. Це має суттєве значення для правозастосовчої практики, оскільки за частиною сьомою чоловіка було *in absentia* засуджено до позбавлення волі строком на 14 років з позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах України та в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, в органах, що надають публічні послуги, на строк 15 років з конфіскацією всього належного йому майна. За частиною ж п'ятою чоловіка було засуджено до позбавлення волі строком на 6 років 6 місяців з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на строк 12 років, з конфіскацією всього майна, яке є його особистою власністю.

3 Малозначність дій.

Достатність «зайняття (обіймання) посади» для кваліфікації діяння як колабораційної діяльності, по суті, дозволяє взагалі не оцінювати фактичної діяльності на посаді та її наслідків. Утім, сумнівно, що заподіяну шкоду можна ігнорувати. Так само, як і кваліфікувати правопорушення тільки за «зайняттям посади», не оцінюючи дій людини на цій посаді. Поняття кримінального правопорушення саме по собі передбачає, що формальних ознак кримінального правопорушення недостатньо. У випадку, якщо дія була малозначною, не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі⁹⁷, така дія не є кримінальним правопорушенням.

Складно погодитися з презумпцією, що обіймання будь-якої посади (частини 2, 5 та 7 статті 111-1 КК України) саме по собі досягає порогу суспільної небезпечності та істотної шкоди. Особливо, коли під ці широкі поняття на практиці підпадають представники ряту-

94 Постанова у справі № 953/7182/22 від 20.06.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119#>

95 Вирок у справі № 642/1980/22 від 11.10.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122229031>

96 Вирок у справі № 712/5188/24 від 29.08.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121287067>

97 Кримінальний кодекс України, ред. від. 01.02.2025, частина 2 статті 11: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

вальних служб, медичної й соціальної сфери. Для належної кваліфікації дій осіб на посадах необхідний індивідуалізований підхід з реальною оцінкою шкоди, завданої діями цих людей.

У цьому контексті також доцільно згадати справи щодо «вуличних». Окрім, власне, кваліфікації їх діяльності як «зайняття посади в незаконних органах влади», сумніви викликає і оцінка дій на кшталт вимоги надання гуманітарної допомоги, засобів для обігрівання приватних помешкань (вугілля), складання списків жителів, які потребують такої допомоги, догляд за вразливими членами громади⁹⁸ — як таких, що становлять суттєву суспільну небезпеку і повинні кваліфікуватися як правопорушення.

4.3. Презюмування наявності прямого умислу.

Ще однією істотною ознакою колабораційної діяльності є наявність прямого умислу. Це питання також уже розглядав Верховний Суд.

Приклад: касаційна скарга захисника була подана на судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій щодо засудження особи за частиною сьомою статті 111-1 КК України, а саме за обіймання посади прокурора в незаконному правоохоронному органі — прокуратурі. Захисник просив призначити менш суворе покарання, оскільки засуджений не мав прямого умислу на вчинення інкримінованого йому кримінального правопорушення, а лише бажав професійно реалізуватись завдяки тому, що більш успішні категорії населення залишили тимчасово окуповані території.

Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій, які спростовували доводи сторони захисту, зазначаючи, що обвинувачений має вищу юридичну освіту, а відповідно й достатній рівень спеціальних знань у галузі права. Тож, обіймаючи у незаконному правоохоронному органі посаду заступника прокурора Марківського району Генеральної прокуратури «ЛНР», він **очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно небезпечні наслідки і бажав їх настання, тобто діяв з прямим умислом**⁹⁹.

Практика при цьому показує, що «прямий умисел» згадується у розглянутих провадженнях переважно формально, без будь-якого додаткового дослідження цієї ознаки. Обвинувачення презюмує наявність прямого умислу, не надаючи обґрунтування такій позиції. Навіть якщо згадувати про те, що людина діяла, «керуючись ідеологічними та корисливими мотивами»¹⁰⁰, — у справі цей аспект не розглядається.

Питання прямого умислу також гостро постає і в провадженнях щодо вуличних.

«Громадською діяльністю я займаюся давно, близько 15 років. Я просто не могла кинути людей, не могла. Я там виросла, я не мала морального права [відмовитися від посади], будучи серед цих людей похилого віку, які йшли до мене за допомогою. Дехто лаявся: чому я

98 «Я винна в тому, що залишилася живою». Верховний суд посадив на 5 років мешканку Лиману, яка координувала голів вуличних комітетів при окупації / Грати, 21.02.2025: <https://graty.me/ya-vinna-v-tomu-shho-zalishilasya-zhivoyu-verhovnij-sud-priznachiv-5-rokiv-koloni-meshkanczi-limanu-yaka-koordinovala-goliv-vulichnih-komitativ-pid-chas-okupaczii/>

99 Постанова у справі № 161/12980/22 від 08.02.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673>

100 Вирок у справі № 485/1116/24 від 10.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123638459>

не маю гуманітарки, хто мені її привезе?! Хворі лежачі питали, де брати медикаменти. Я не переслідувала жодного злого умислу, жодної матеріальної вигоди для себе. Навпаки, це все було на шкоду моїй родині» (Тетяна Потапенко, мікрорайонна в Лимані)¹⁰¹.

Враховуючи характер роботи, вчинені обвинуваченою дії та її розуміння цих дій, твердження, що вони мали суспільно небезпечний характер і людина мала розуміння такого їх характеру, має сумнівний вигляд. При цьому позиція обвинувачення спирається на презумпцію прямого умислу, яка не потребує додаткового доведення. У вже згаданій Постанові Верховного Суду, окрім заяви, що «мета і мотив» не є обов'язковими елементами диспозиції, питання умислу також не розглядалося.

4.4. Примус і добровільність в умовах окупації.

У попередньому дослідженні ми вже звертали увагу на позицію Верховного суду щодо вузького підходу до тлумачення добровільності діяння, зокрема, до розгляду питання добровільності лише в контексті можливого застосування статей 39, 40 КК України¹⁰². Ця позиція була ще раз підтверджена у новому провадженні.

Приклад: касаційна скарга захисника була подана на судові рішення суду першої та апеляційної інстанції щодо засудження особи за частиною п'ятою статті 111-1 КК України, а саме за обіймання посади «начальника відділу соціального забезпечення ВЦА». Захисник у касаційній скарзі зазначав, що суди попередніх інстанцій не враховували відео з фрагментом телевізійних новин, на якому зафіксовано, що солдати країни-агресора розшукують рідного племінника обвинуваченої нібито за співробітництво з українськими військовими.

Верховний Суд зазначив, що обов'язки обвинувачена виконувала добровільно, оскільки не встановлено фактів примушування з боку окупантів обійняти відповідну посаду. У постанові зазначено, що «добровільним вважається діяння, яке вчинено при можливості вибрати декілька варіантів поведінки, з урахуванням сукупності обставин, які можуть виключати кримінальну протиправність за приписами статей 39, 40 КК України». Верховний Суд дійшов висновку, що засуджена усвідомлено обійняла керівну посаду начальника відділу соціального забезпечення, «виконувала обов'язки, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій та отримувала за це винагороду у грошовій одиниці РФ, що не було способом виживання в умовах окупації»¹⁰³.

Відповідно, вузьке тлумачення примусу та добровільності й далі утверджується на практиці, попри позицію Офісу Генерального прокурора, що у кожному випадку слід брати до уваги загальну атмосферу страху та нав'язування російських систем на тимчасово окупованих територіях, які, можливо, становили відповідний примус або тиск на людину¹⁰⁴.

101 «Я просто не могла кинути людей». Апеляційний суд призначив п'ять років колонії керівниці вуличного комітету з Лиману, яка стала «головою мікрорайону» під час окупації / Грати, 24.05.2024: <https://surl.li/wufyct>

102 Аналітичний звіт «Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм» / Синюк О., Депутат Д., Вишневецька І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луцьова О. — Київ, 2024, с. 39: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf

103 Постанова у справі № 83/426/23 від 03.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123659134>

104 Лист-орієнтування щодо особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності керівникам обласних прокуратур, Офіс Генерального прокурора України, 15 травня 2024 року.

Загалом у судовій практиці простежується ігнорування умов окупації, які самі по собі становлять атмосферу страху через присутність російських військових і відсутність українських органів влади, які могли б забезпечити належний захист прав населення. Також не отримують належної оцінки факти вчинення представниками РФ порушень міжнародного гуманітарного права, зокрема, незаконних затримань, насильницьких зникнень, жорстокого поводження та катування тощо — щодо цивільного населення на ТОТ України. Недоцільно в цих умовах обґрунтовувати недоведення примусу, коли як доказ використовується факт відсутності звернення обвинувачених за медичною допомогою під час окупації¹⁰⁵, ненамагання зібрати й зафіксувати докази вчиненого щодо обвинуваченого насильства (зробити фото побоїв, сховати речі, які були на людині під час катування, зберегти предмети, які мають стосунок до злочину тощо)¹⁰⁶.

Спірним підходом є також використання відсутності звернення до правоохоронних органів щодо вчиненого стосовно людини злочину як належного підтвердження відсутності примусу та незастосування до особи фізичного впливу. Згідно з дослідженням Харківського інституту соціальних досліджень, 71 % опитаних постраждалих від війни не знають або не впевнені, що знають, як отримати необхідний захист від держави. Більшість громадян (60 %) не вважають наявний захист держави ефективним, ще 6 % переконані, що такий захист взагалі відсутній. Крім того, довіра до системи правосуддя серед постраждалих від війни також невисока. Найбільш ефективними в розслідуванні воєнних злочинів опитані вважають міжнародні (48 %) й громадські організації (42 %) та СБУ (43 %), найменш ефективними — суди (28 %), прокуратуру (28 %) та поліцію (28 %). Загалом, зі слів постраждалих, недовіра до інституцій ґрунтується на їхній корумпованості та неналежному виконанні своїх обов'язків, а також на тому, що результат звернення часто залежить від керівництва певної установи або навіть від конкретного спеціаліста¹⁰⁷.

Більшість рішень щодо відсутності примусу й добровільності діяння ухвалюють на основі показань свідків захисту та обвинувачення. Варто зазначити, що під час розгляду показань свідків судом також простежується неврахування умов окупації. Зокрема, неповідомлення про застосування до обвинувачених насильства широкому колу осіб вважається доказом того, що насильство не застосовувалося, а свідчення членів сім'ї автоматично характеризуються як цілковито спрямовані на виправдання. Крім того, застосування насильства, схоже, розглядається як єдиний вид примусу, який може бути врахований, а погрози насильством щодо людини або її рідних в умовах окупації та присутності російських військових на території переважно не розглядаються. Також питання викликають висновки про те, що застосування насильства до членів сім'ї обвинувачених не пов'язане з примусом обвинувачених до співпраці з окупаційною владою¹⁰⁸.

Як і в попередньому досліджуваному періоді, суди й далі обґрунтовують добровільність діяння тим фактом, що людина «не мала намірів залишити окуповану територію, не зважаючи на наявність такої можливості»¹⁰⁹.

105 Вирок у справі № 953/2936/23 від 09.07.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120248522>

106 Вирок у справі № 650/2222/23 від 24.06.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119973391>

107 Ставлення населення до міжнародних воєнних злочинів в Україні. Результати дослідження / Харківський інститут соціальних досліджень. — Київ, 2024, с. 27–31: <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/ставлення-населення-до-воєнних-злочинів/>

108 Вирок у справі № 646/4255/23 від 24.12.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124002675>

109 Вирок у справі № 185/10508/23 від 24.06.2024: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/120303608>

ВИСНОВКИ

1. Аналіз практики судового розгляду проваджень щодо колабораційної діяльності в новому періоді показує як збереження попередніх тенденцій, так і виокремлення нових. Зокрема, без змін у законодавстві практика розслідування та судового розгляду також і далі відображає широкий та формальний підхід до тлумачення законодавства, що, серед іншого, призводить до порушення принципу правової визначеності, неодноманітного застосування законодавства і питань щодо співмірності порушення та покарання. За відсутності урахування в законодавстві стандартів міжнародного гуманітарного права щодо захисту осіб, які виконують функції життєзабезпечення на ТОТ, триває практика притягнення до відповідальності пожежників, працівників ЖКГ, а особливо тих людей, які виконують такі функції, обіймаючи певні посади. Зберігаються також тенденції ігнорувати дослідження наявності прямого умислу в діях осіб, суспільної небезпечності таких дій, а також труднощі з розглядом питань примусу та добровільності. Досі зростає кількість проваджень, розглянутих *in absentia*.
2. Зі збільшенням кількості проваджень зростає й кількість оскаржень, зокрема, з боку захисту. Кількість поданих скарг, однак, не впливає на збільшення числа виправдувальних вироків: за весь період дії статті 111-1 їх винесено лише чотири. Це також перший досліджуваний період, за який було винесено більше вироків у справах щодо частин, які визначають відповідальність за злочини (частина п'ята та сьома), ніж за проступки (частина перша та друга). Крім того, значно зменшилася кількість вироків за висловлювання у соцмережах, які були кваліфіковані за частиною першою статті 111-1. Новим фактором стало й зменшення кількості укладених угод про визнання винуватості, що також, вірогідно, пов'язано зі зростанням кількості проваджень, розглянутих *in absentia*. При цьому, в контексті частини четвертої статті 111-1, кількість угод про визнання винуватості, навпаки, суттєво зросла.
3. Так само часто застосовують тримання під вартою в провадженнях щодо колабораційної діяльності без призначення застави. Незмінна й тенденція щодо тривалості такого тримання під вартою — в середньому понад рік. Лише у вироків за частиною третьою бачимо певну варіативність: у кількох справах був застосований м'якший запобіжний захід — домашній арешт або ж особисте зобов'язання.
4. У практиці, враховуючи позицію Верховного Суду, міцно закріпився формальний підхід до тлумачення статті 111-1, зокрема, в частині другій, п'ятій та сьомій щодо «зайняття посади»: самого факту «зайняття посади» достатньо для кваліфікації діяння за цими частинами, незалежно від конкретних дій, які виконувала особа. З цього підходу випливає ряд проблем, які вже проявляються у практиці: «зайняття посади в незаконних органах влади» тлумачиться надзвичайно широко, включає не лише адміністрації, а й установи та підприємства, а також органи самоорганізації населення — «вуличних»; різниця в найменуванні посади та реально виконуваних функціях ніяк не враховується, що в окремих випадках призводить до неспівмірності порушення й призначеного покарання; при цьому аналіз «виконуваних функцій» фактично використовується для доведення «зайняття посади» за відсутності

інших належних доказів — трудового договору, посадової інструкції, оплати праці. Триває і формальний підхід до трактування «зайняття посади в правоохоронному органі» — у цей період так було кваліфіковане обіймання посади на підприємстві «лісове і мисливське господарство». Окрім створення нових неузгодженостей на практиці, адже в двох справах щодо обіймання майже аналогічних посад їх кваліфікація виявилася різною (в одному випадку — за частиною п'ятою, в другому — за частиною сьомою статті 111-1), такий підхід також викликає питання щодо співмірності порушення та призначеного покарання. Відсутність належного дослідження функцій, що їх виконують люди на зайнятих посадах, ігнорує основні ознаки правопорушення, а саме оцінку суспільної небезпечності діяння.

5. Ще одна тенденція у провадженнях щодо колабораційної діяльності — формальний розгляд і відсутність реального дослідження наявності прямого умислу, який є частиною складу злочину. Переважний підхід на практиці засновується на презумпції наявності прямого умислу в діях особи, усвідомленні нею суспільної небезпечності дії та бажання настання наслідків, без індивідуалізації цих ознак в окремих провадженнях.
6. Одним із найскладніших питань залишається добровільність і примус у діях, що кваліфікуються як колабораційна діяльність. Практика схиляється до збереження тенденції вузького тлумачення примусу виключно через застосування статей 39 та 40 КК України, без урахування умов окупації, атмосфери примусу і страху, які діють на ТОТ України. Без доступу до окупованої території на момент вчинення діянь, оцінюють добровільність і примус переважно на основі показів свідків, зокрема, з використанням показів з чужих слів. Сумнівний вигляд має при цьому аргументація відсутності примусу через те, що людина не зверталася за медичною допомогою під час окупації, не повідомляла широкому колу осіб про застосоване насильство, не намагалася зафіксувати докази вчиненого щодо неї правопорушення; ігнорується зв'язок між застосуванням насильства до членів сім'ї та примусом людини до вчинення правопорушення, тим, що вона не намагалася виїхати з ТОТ. У цьому контексті окремого дослідження потребує якість правової допомоги, яку надають підозрюваним (на етапі досудового розслідування) та обвинуваченим (під час судового розгляду справи), зокрема, активність/пасивність захисника: фіксування порушень на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду справи, використання можливостей для оскарження неправомірних дій тощо.
7. Попри очевидну необхідність внесення змін до статті 111-1 КК України, ці зміни не відбуваються. Натомість дії суду, зокрема й Верховного суду, призводять до «цементування» практики, що склалася в першій і другій інстанціях щодо презумпції добровільності та прямого умислу, до формального підходу до розгляду справ щодо вчинення колабораційної діяльності. Це спричиняє ряд проблем і матиме тривалі наслідки. Крім того, відповідальність за співпрацю з окупаційною владою не можна розглядати ізольовано від тривалості окупації, від умов, у яких перебувають українські громадяни на ТОТ України, від злочинів щодо українських громадян представників РФ та тих осіб, дії яких дійсно спрямовані на встановлення російської влади, від розуміння процесів реінтеграції. Поточна судова практика розгляду справ щодо вчинення колабораційної діяльності сприяє формуванню стереотипу, що залиша-

тися та виживати на ТОТ України саме по собі є порушенням Закону, за яке настає кримінальна відповідальність — та підкріплює цей стереотип. Утім, правосуддя повинне відображатися у детальному й індивідуалізованому розгляді кожної справи, з вивченням прямого умислу осіб та суспільної небезпечності їхніх дій, з урахуванням реалій на ТОТ України, а не на кількості обвинувачених і засуджених.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

- 1.** Розробити і внести зміни до законодавства України з урахуванням аналізу практики застосування статті слідчими та судовими органами, при цьому: (1) враховувати норми міжнародного гуманітарного права та необхідність забезпечення життєдіяльності тимчасово окупованих територій; (2) враховувати загальну атмосферу страху та примусу на ТОТ; (3) уточнювати наявні форми об'єктивної сторони, передбаченої статтею 111-1 КК України, для уникнення формулювань, які дозволяють занадто широко тлумачити норму, що, своєю чергою, порушує принцип правової визначеності; (4) розглянути можливість виведення найменш серйозної категорії порушень зі сфери кримінальної юстиції і забезпечити люстраційні заходи, розглянути можливість розробки законодавства про амністію.
- 2.** Щоб забезпечити ефективне розслідування проваджень щодо вчинення злочинів, передбачених статтею 111-1 КК України, в межах чинного законодавства варто розробити єдиний підхід (стратегію) органів правосуддя, що працюють з цією категорією справ. Така стратегія має визначати рамки співпраці між різними відомствами для попередження дублювання дій, чітко окреслювати розмежування кваліфікації між різними статтями, частинами статті 111-1, зокрема, щодо «зайняття посад» та тлумачення широких понять для зменшення дискреції конкретного виконавця (слідчого, прокурора) і неоднomanітності застосування законодавства в його чинній редакції. Вона також має містити критерії доказування наявності прямого умислу, добровільності співпраці з ворогом, з урахуванням реалій, атмосфери залякування та примусу на окупованій території України, а також визначення того, які докази не відповідають критерію належності та достатності. Необхідно й урахувати обов'язковість доведення суспільної небезпечності діяння для кваліфікації його як правопорушення.
- 3.** У ході судового розгляду проваджень за статтею 111-1 КК України посилалися на норми міжнародного гуманітарного права щодо режиму окупації, враховувати права визначених категорій осіб виконувати доручені їм завдання, а також загалом реалії, атмосферу залякування та примусу на окупованій території України. Підвищувати кваліфікацію суддівського корпусу всіх інстанцій з міжнародного гуманітарного права, з фокусом на правовому режимі окупації.

